

Олександра Задорожна

СЛОВО-ОБРАЗ ЖИТТЯ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

У мовомисленні українців *життя* – період від народження до смерті, який поділяють на чотири часові відтинки: дитинство, молодість, зрілість, старість. Кожна людина рано чи пізно задумується над прожитими роками: аналізує зроблене, по-своєму оцінює втрачене, будує плани на майбутнє. Філософсько-естетичне трактування поняття «життя» в художній картині світу зумовлює формування поетичного словника української мови другої половини ХХ століття.

Простежуючи функціонування слова «життя» в поетичних текстах, спираємося на лексикографічну паспортизацію цієї лексеми: «1. Існування всього живого; прот. смерть. 2. Стан

живого організму в стадії розвитку, зросту. 3. Період існування чого-небудь; вік. // Все пережите, зроблене людиною за час її існування; біографія. 4. Спосіб існування кого-небудь. 5. Жива істота. 6. Про щось дороге, необхідне, важливе... 10. Те, що реально існує, дійсність» (СУМ).

У поетичному дискурсі найчастіше номен *життя* функціонує зі значенням ‘період існування людини’: *Що час летить, а треба якось жити. Любов любов’ю, а життя важке* (Л. Костенко); *І хистка, наче камінь, остання в житті мілина, за якою – кінець і човну, і душі, й небезпеці* (М. Кіяновська); рідше – зі значенням ‘щось дороге, необхідне, важливе’: *О жінко! Ти життя. Кажу мені надію* (Л. Костенко). У мові поезії відбувається дифузія окремих значень лексеми, наприклад: *Або такі, як ти оце, дівчата в сумних піснях виспівують життя* (Л. Костенко).

Попри усталену дефініцію цього слова у кодифікаційних працях, поети-шістдесятники подають власне трактування часової реальності: *Життю – ні кінця, ні начала. І вічно по колу землі: комусь – лебеді від’ячали, комусь – ще сурмлять журавлі* (Б. Олійник); *Життя – така велика ковзаниця. Кому вдалось, не падавши, пройти?* (Л. Костенко); *О, ким я був і ким зробився нині? Куди подів життя своє одне. Цей білий сніг душі, який горить в людині, його ж ніякий вітер не задме!* (Л. Костенко). Авторські асоціації є відображенням філософії митця, його погляду на життя людини.

У поетичних творах виокремлено 13 спільнокоренових лексем, корінь яких містить сему ‘приналежність до життя як процесу’:

- іменники *півжиття* – ‘половина життя’: *Лише борись, а щастя не втече. Не схаменешся – півжиття позаду* (Л. Костенко); *житель* – ‘той, хто десь живе’: *За кілька днів ворожої облоги – ні жителя живого, ні залоги* (Л. Костенко); *пережитості* – ‘те, що людина пережила’: *Крізь прозорість свою я побачу кінець пережитостей* (М. Кіяновська); *прожиток* – ‘те, що приносить дохід, засіб для існування’: *І поля шмат, і для дітей прожиток* (Л. Костенко);

- прикметники *живий* – ‘який живе, існує’: *Жива, то якось треба жити* (Л. Костенко); *життєвий* – ‘який стосується життя’: *Тоді чоловік розуміє, що бракує життєвої скорботи* (А. Дністровий); *життєрадісний* – ‘той, хто радіє життю’: *Життєрадісний ідіот біля самісінького твого вуха лупив у бубон* (А. Дністровий);

• дієслова і його форми *жити* (*жить*) – ‘бути живим’: *Немає щастя, – можна жити без* (Л. Костенко); *Як платити злочином за злочин, то як же й жити, люди, на землі?* (Л. Костенко); *Забути – вмерти, жити – пам'ятати, а губи кажуть, вірять губи: «зможу»* (М. Кіяновська); *прожити* – ‘провести час життя’: *Єдине, що від нас іще залежить, – принаймні вік прожити, як належить* (Л. Костенко); *дожитися* (*дожить*) – ‘живучи, зазнати чого-небудь, дійти до якого-небудь стану, становища’: *Дожитися, щоб так погіб хорунжий, що ніяк похилити хоругов!* (Л. Костенко); *Вернулося, дав Бог мені дожити* (Л. Костенко); *пережити* (*пережите*) – ‘те, що людина бачила в житті, що минуло’: *І власне горе, пережите ще раз, зробило душу зрячою на біль* (Л. Костенко); *І все на світі треба пережити. І кожен фініш – це, по суті, старт. І наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт* (Л. Костенко); *обжитися* – ‘приспособитися до якихось умов’: *Я вже й обжився* (Л. Костенко); *вижити* – ‘пережити випробування, витримати’: *аби вижити, аби не забутися* (М. Кіяновська); *Але я таки бережу себе, намагаюся вижити* (М. Кіяновська).

Поетична мова другої половини ХХ століття засвідчує творення асоціативних образів, синонімічних понять *життя*. Показова синонімія слова *життя* зі словами *вік* та *доля*, в семантичній структурі яких наявний компонент ‘тривалість життя людини’: *Мій дід Михайло був храмобудитель. Возводив храми себто цілий вік. Він був чернець, з дияволом воїтель, печерник, боговгодний чоловік. Він був самотник. Дуже був суворий. Між Богом – чортом душу не двоїв* (Л. Костенко); *Я вже всього надивився. Та вперш на віку сльози побачив собачі* (Б. Олійник); *Є у долі позірність: вона видається лихою, а насправді є сльози й не сльози, є сміх і не сміх, є любов і не дуже, поділені часом надвоє* (М. Кіяновська).

Поетичні асоціації виявлено в контекстуальних синонімах, які виражають значення ‘час життя людини’. Це сполучення слів *життєва* *путь* (*дорога*), *драма* *людська* і *події* *одвічні* (*У драмі людській* *небагато дій: дитинство, юність, молодість і старість. Роби, що хоч, ридай або радій. Неси свій хрест. Все інше – позostalість* (Л. Костенко); *Є народження й смерть – два стовпи на Межі. А між ними події одвічні: комбінації стріч, і розлук, і жоржин, варіанти падінь і величчя* (Б. Олійник); *Це*

карма, жарти пана Бога, життєва путь, чи пак, дорога, в яку йдемо, забувши страх, шкода, звичайно, що все так (О. Соловей). Часова семантика лексеми «життя» заступається розгорненим лексико-семантичним комплексом.

Антонімом до лексеми *життя* виступає слово *смерть* ('відсутність життя, нежиття'). У мовній тканині авторських текстів лексеми з антонімічним значенням використовуються як засіб протиставлення характерів (*Наш батько – з тих, що умирали перші, а Гриць Бобренко – з тих, що хочуть жити* (Л. Костенко), протиставлення (ієрархію) життєвих цінностей особистості (*Смерть повсюди, а життя одне* (Л. Костенко); *Ажкже, смерть усе-таки – це празник, який буває тільки раз в житті* (Л. Костенко); *Я мушу вернутись живий до Полтави, а там хоч і вмерти, мені все одно* (Л. Костенко), окремі бажання ліричного героя (*Уперше в житті, за весь вік, за це літо, уперше в роду, де не знали страху, я вижити мушу, я мушу вицілити, я мушу об'їхати смерть на шляху* (Л. Костенко).

Стилістичний потенціал слова *життя*, в семантиці якого ключовим є поняття «час», реалізується в розширенні лексичної сполучуваності. Приєднання різних за значенням, граматичними характеристиками і стилістичною місткістю лексичних засобів до назви *життя* сприяє увиразненню значень темпоральної лексеми, реалізації конотативних компонентів її семантики, виявленню нових відтінків у значенні та творенню нових лексичних значень.

Звичною для мовної картини світу українства є сполучуваність лексеми *життя* із дієсловами на позначення руху:

- *йти (пройти) (Прошло життя. Не варт було і труду* (Л. Костенко);
- *спливати (Спливло життя, як листя за водою* (Л. Костенко);
- *минати (Життя минало, все кудись летіло* (І. Павлюк);
- *бігти (Ти кажеш – батько, а життя біжить* (Л. Костенко).

Узуальна сполучуваність темпоральної лексеми із предикатами-маркерами руху демонструє векторність часу людського життя і його суб'єктивну ознаку – швидкоплинність.

Часолексема *життя* поєднується із предикатом *підскочило в ціні*. Така сполучуваність може мати як позитивне, так і негативне

забарвлення. У контексті поеми Л. Костенко «Маруся Чурай» фраза *Бо хто, як я, намучивсь на війні, тому життя підскочило в ціні* (Л. Костенко), сказана Грицем Бобренком, містить іронічний відтінок.

Окаціональною є сполучуваність лексеми *життя* із предикатом *руйновище*: *Моє життя – руйновище любові, де вже ніякий цвіт не процвіте* (Л. Костенко). В авторському тексті негативний оцінний зміст слова *руйновище* передає життєву драму ліричного героя.

Для вираження ознак *життя* – часу існування людини – поети вдаються до атрибутів, що містять додаткові семантичні характеристики життя як темпорального інтервалу. На означення до лексеми *життя* натрапляємо здебільшого у мовотворчості дев'яностників. Домінує нейтральна конотація. Атрибути констатують ознаки, притаманні життю як темпоральному періоду: *плотське* – ‘тілесне, земне’ (*Небесні диктофони вбирають звуки плотського життя* (А. Дністровий)); *неминуче* – ‘впливає з певних умов ... // яке не проходить, не минає, не зникає’ (*Від диму сигар, від життя неминучого – Ну ж бо, звільнився же* (Р. Скиба); *цілісне* – ‘яке має внутрішню єдність, сприймається як єдине ціле’ (*Та попри всі закони аналогій, ми будемо жити цілісним життям – у світі нескінченних тавтологій нас тільки двоє – ти і я. Затям* (Л. Костенко).

У мові поезії значення ‘період життя від народження до смерті’ часто розкривається в контексті без лексеми-конкретизатора, а як розповідь про фрагменти життя ліричного героя: *Обличчя в росах, мокрий голос пристані, тремтливий місяць на важкій воді. Немає часу і немає відстані. І ми з тобою вічно молоді* (І. Павлюк); *Мені настала пора вечірню косить отаву. Виходжу в поле, а місяць висне, як срібен серпик... До тебе, квітню, ще тільки стука у гості травень. А я вже серпень... А я вже серпень... Серпень* (Б. Олійник); *І я повернуся у пору мою світанкову, відчувши в долоні пелюстку руки. І вперше промовлю колись не промовлене слово, і вернувся в осінь з тієї весни ластівки* (Б. Олійник). Такий спосіб осмислення певного часу в житті людини є результатом індивідуальних пошуків образних мовних засобів. Через них ословлюються дії й думки, називаються факти об’єктивної дійсності чи внутрішнього світу ліричного героя.

Отже, слово-образ *життя* у поетичній мові другої половини ХХ століття пов'язаний як із однойменною лексемою, спільнокореневими словами, так і з описовими фрагментами життя ліричного героя. Констатуємо, що до ословлення значення 'період від народження до смерті людини' залучено чимало мовних знаків національної культури, які визначають місце цього часопроміжку в концептуальній картині світу українства.